

УДК 339.923:061.160"19"

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Савка В.Я.,*викладач кафедри міжнародних відносин Ужгородського національного університету*

Предметом дослідження виступають теорії і концепції європейської інтеграції, які створювалися упродовж періоду від середньовіччя до початку Першої світової війни.

Мета дослідження – аналіз теоретичних моделей і концепцій європейської інтеграції з точки зору можливості їх застосування для аналізу варіантів розвитку європейської інтеграції.

Актуальність проблеми полягає в тому, що за допомогою аналізу теоретичних моделей розвитку можна прогнозувати як безпосередньо саму інтеграційну динаміку, так і кінцевий результат інтеграційного процесу, що має великий вплив на розвиток системи міжнародних відносин в цілому. Знання теоретичних основ дозволяє оцінювати і аналізувати кожен наступний крок.

Базові методологічні принципи дослідження – це принцип об'єктивності й історизму. При проведенні дослідження використані системний підхід, а також методи історичного пізнання: синхронний, при якому явища розглядаються в контексті історичних обставин, хронологічний, який передбачає послідовний розгляд подій в їх часовій тривалості.

Ключові слова: інтеграція, європейська інтеграція, федералізм, конфедерація, панєвропейська ідея.

Theories and conceptions of European integration, which was created during a period from middle ages to beginning of the first world war, come forward as the article of research.

A research aim is an analysis of theoretical models and conceptions of European integration from the point of view of possibility of their application for the analysis of variants of development of European integration.

Actuality: by means of analysis of theoretical models of development it is possible to forecast both an integration dynamics directly and end-point of integration process which has a large influence on development of the whole system of international relations. Knowledge of theoretical bases allows estimating and analysing every next step.

Key words: integration, European integration, federalism, confederation, pan-European idea.

Вступ

Сучасний світ і в тому числі Європа змушені у XXI столітті реагувати на різноманітні виклики. Це зокрема виклики глобалізації, з одного боку, та зростання різноманіття світового співтовариства – з іншого. Це екологічні, демографічні, енергетичні та ресурсні виклики, виклики тероризму.

Глобальний масштаб і радикальність змін, що відбуваються, дозволяють багатьом дослідникам висунути припущення про формування нової системи міжнародних відносин. Паралельно з цими процесами піддаються перегляду багато положень і явищ, що характеризують саму систему міжнародних відносин. У тому числі і один з базових принципів, заклад цієї системи – це суверенітет сучасної держави як одного з ключових суб'єктів міжнародних відносин. Все більше уваги привертає до себе проблема розмивання суверенітету. Одним з процесів, що сприяють цьому феномену, є регіональна інтеграція

національних держав. І тут в першу чергу йдеться про Європу, що об'єднується. Зараз ми маємо справу з новою Європою, яка, незважаючи на важку спадщину минулих розбратів і воєн, об'єднується в єдиний союз, приймаючи нових членів. Проте створення єдиної Європи йшло поступово. На самому початку йшлося лише переважно про економічне і технічне співробітництво. Але вже в ході останнього десятиліття розпочато будівництво політичного союзу; встановлена співпраця в таких ланках, як соціальна політика, зайнятість, притулок, імміграція, поліція, правосуддя, зовнішня політика; вводиться в дію загальна політика оборони і безпеки.

Актуальність проблеми полягає в тому, що європейський регіональний інтеграційний процес є певним чином унікальним і служить ґрунтом для появи безліч різноманітних поглядів на інтеграційні процеси, а також і теорій, що відбивають ці процеси у рамках різних моделей. За допомогою аналізу

теоретичних моделей розвитку можна прогнозувати як безпосередньо саму інтеграційну динаміку, так і кінцевий результат інтеграційного процесу, що має великий вплив на розвиток системи міжнародних відносин в цілому. Знання теоретичних основ дозволяє оцінювати і аналізувати кожен наступний крок.

Предметом дослідження виступають теорії і концепції європейської інтеграції, які створювалися упродовж періоду від середньовіччя до початку Першої світової війни.

Методологічною основою роботи є принцип єдності і цілісності буття як універсальної системи, що розвивається, взаємозв'язку предметів і явищ, матеріальності і пізнаваності світу, безперервності і постійного діалектичного розвитку. Базові принципи дослідження – це принцип об'єктивності й історизму. Принцип історизму – це принцип пізнання речей і явищ в їх розвитку, становленні, у зв'язку з конкретними історичними умовами, що їх визначають.

При проведенні дослідження використані системний підхід, а також методи історичного пізнання: синхронний, при якому явища розглядаються в контексті історичних обставин, хронологічний, який передбачає послідовний розгляд подій в їх часовій тривалості.

Мета статті полягає в аналізі теоретичних моделей і концепцій європейської інтеграції з точки зору можливості їх застосування для аналізу варіантів розвитку європейської інтеграції.

Результати дослідження

Під європейською інтеграцією часто розуміють процес, який почався після закінчення Другої світової війни і найважливішим етапом котрого є період з 1990 року. Насправді корені цього процесу є набагато глибшими. Справжня інтеграція європейського континенту триває довше, ніж п'ятдесят років; ці події мали значний вплив на світ, що нас оточує. Чи жити нам в Європі, створеній за принципом наднаціональної співпраці, чи надати перевагу незалежному національному та державному існуванню; чи є ми прихильниками об'єднаної Європи і якої форми вона повинна набути. Відповіді на ці запитання шукали, так само як і сучасне покоління європейців, також і мислителі минулих поколінь жителів Європи. На початку 50-их років ХХ ст. ці питання набули особливої актуальності в атмосфері початку холодної війни; в останні роки вони постають в контексті зростання загрози тероризму; також важливим є реагування на негативні виклики, що постають у процесі глобалізації.

Корені ідеї «панєвропейства» сягають ще античних часів. Саме в цей період зароджується монотейстична релігія – християнство, що, здобуваючи чимдалі більшу кількість прихильників в античному середовищі, у подальшому об'єднала переваж-

ну частину населення Європи в єдину спільноту за релігійно-ідеологічною ознакою.

В часи середньовіччя та особливо раннього нового часу з'являються проекти, головною ідеєю яких було збереження миру в Європі, розвитку господарства та спокійного розвитку континенту. Одними з перших «європейські плани» з'явилися у Франції. На початку XIV ст. проект юриста П'єра Дюбуа, радника короля Філіпа IV, передбачав скликання собору за участю найвищих світських і церковних діячів на чолі з Римським Папою (робота «Про припинення воєн та суперечок у королівстві Франція», 1300 р.). Метою проекту мала стати заборона війн між християнами; для мирного врегулювання суперечок передбачалося створення уповноважених спеціальних трибуналів, до складу яких входять по три світські та три духовні представники держав – суб'єктів спору. Згідно з проектом Дюбуа таке мирне співіснування християнських держав призведе до «вивільнення усіх сил та ресурсів християнства для боротьби з мусульманами за повернення Святої землі» (праця «Про повернення Святої землі»). «У кого є бажання воювати, – говорилось у проекті Дюбуа, – той повинен воювати проти ворогів християнської віри та святих місць господніх на Святій землі, але не проти братів своїх під загрозою тілесної та духовної загибелі» [8, с. 125].

Другий проект з'явився через сто років на сході Європи і належав чеському королю Іржі Подебраду. Він також пропонував створити союз, учасники якого повинні були дати згоду не застосовувати один проти одного зброї і не допускати, щоб інші зробили це від їх імені. В проекті явно прозвучала думка про бажання і необхідність установити мир в християнській Європі. В цьому контексті необхідно розглядати слова Іржі Подебрада про «любов і братерство», про необхідність покінчити з війнами, вбивствами, насиллям тощо [9, с. 85].

Наступний проект «європейського масштабу» виробив після смерті свого патрона, французького короля Генріха IV Наваррського, Максиміліан де Бетюн, герцог з Сюллі. Його «Великий план» реорганізації Європи (1617 р.) передбачав створення конфедерації п'ятнадцятих держав (шістьох спадкових монархій – Франції, Англії, Іспанії, Данії, Швеції і Ломбардії; шістьох виборних монархій – Ватикану, Священної Римської імперії, Угорського, Чеського і Польського королівств та Венеції; трьох республік – Швейцарії, Нідерландів, Італії). Представники цих держав обирали б Генеральну раду та шість Регіональних рад, які вирішували б різні суперечки та проблеми. Проект Сюллі переслідував також і деякі приховані цілі: обмеження впливу австрійських та іспанських Габсбургів; крім цього герцог, так само як і раніше Дюбуа, зважав на важливість проведення військових дій на східному напрямі, але цього разу

вже проти Османської імперії (у зв'язку з цим Стюлі у своєму проекті навіть запропонував чисельність військового контингенту від кожної країни – члена конфедерації) [1, с. 172].

На початку XVII ст. основоположник сучасного міжнародного права Гуго Гроцій висунув ідею створення «зібрання, на якому суперечки християнських держав вирішували б ті учасники, які не є зацікавленими у справі і котрі таким чином можуть сприяти досягненню згоди за розумних обставин» [7, с. 93].

Серед авторів європейських проектів XVII століття варто згадати Емеріха Крюсе. В 1623 році в Парижі з'явилася його книга «Новий Кіней, або думки про стан, який дає можливості та засоби для встановлення загального миру і свободи торгівлі у всьому світі. Монархам та суверенним правителям Європи».

Образ Кінея автор взяв із історії Стародавнього Риму. Кіней був близьким другом та радником епірського царя Пірра, який у боротьбі з римлянами отримав перемогу з такими великими втратами, що вислів «піррова перемога» назавжди увійшов в історію як символ невиправданих жертв.

Кіней радив Пірру проводити політику миру і не розпочинати війну із римлянами, оскільки втрати, яких завдає війна, не виправдовуються навіть перемогою. В умовах XVII століття Е.Крюсе виступає як «новий Кіней». Головні надії на підтримку європейського миру Крюсе покладав на купців та на розвиток торгівлі, особливо міжнародної. Крюсе теж пропонував створити зібрання, в діяльності якого брали б участь усі керівники держав; окрім цього таке міждержавне утворення повинно мати у розпорядженні спільні збройні формування [10, с. 211].

В кінці XVII і на початку XVIII ст. в існуючі теоретичні концепції було внесено деякі корективи. Насамперед йшлося про те, що на зміну прагненням створити «християнську Європу», яка мала б окрім іншого протистояти «іновірцям», постає ідея культурної єдності континенту. З'явився детальний європейський проект, який належав англійському політичному та громадському діячеві Вільяму Пенну, відомому своєю активною участю у квакерському русі та заснуванням англійської колонії в Північній Америці, що була названа на його честь Пенсільванією. Вільям Пенн, розвиваючи гуманістичні ідеї та уявлення, у 1693 р. в своєму «Есе про теперішній та майбутній мир в Європі» подає опис кровопролитних воєн в Європі та тих страждань, які несли вони європейським народам і характеризує переваги миру. Для нього ці переваги були пов'язані насамперед з розвитком капіталістичних відносин, із зміцненням позицій третього стану, із зростанням торгівлі та комерції. Пенн запропонував створити «європейський парламент (сейм)», тобто зібрання, яке мало б започаткувати процес подолання роздробленості

Європи. Спосіб обрання депутатів до цього зібрання (а саме кількість представників від кожної держави визначалася в залежності від чисельності населення та економічного значення держави) загалом ідентичний принципу представництва у сучасному Європарламенті. Проект Пенна, на думку його творця, повинен був принести мир та справедливість. При цьому автор робив особливий акцент на ідеях справедливості як у сфері внутрішніх, так і зовнішніх зносин [6, с. 237].

Одним з найбільш відомих у XVIII столітті став проект французького абата, дипломата і філософа Шарля Ірене Кастела де Сен-П'єра. У своїй праці «Записки про збереження вічного миру в Європі» 1713 р. французький мислитель керувався впевненістю, що «ніколи ще розум людський не був зайнятий більш величною, більш прекрасною і корисною задумкою, ніж проект вічного та загального миру між усіма народами Європи» [2, с. 169].

Сен-П'єр детально розглядав проблему війни і миру в Європі. Він підкреслював, що «ті приватні угоди, що діяли дотепер, створювали лише незначні та швидкоминучі передишки, а не справжній та тривалий мир. Такий стан справ створює думку, що війна є неминучою, до того ж це відбувається в обставинці, коли європейське цивільне право не устатковане та не затверджене» [2, с. 170].

Як і деякі його попередники, Сен-П'єр пропонував створити європейську конфедерацію або республіку. Крім цього Сен-П'єр виклав проект створення наддержавного органу – «європейського сенату»; рішення сенату повинні були прийматися більшістю у дві третини; у розпорядженні сенату передбачалися спільна армія для колективної оборони держав-членів та членські внески держав. Трактат Сен-П'єра був написаний більш, ніж 200 років назад, але звучить він досить сучасно та актуально і в наші дні.

Сучасник Сен-П'єра, німецький філософ Готтфрід Вільгельм Лейбніц, у своєму плані облаштування Європи продовжував ідею середньовічного універсалізму, пропонуючи створення об'єднаної Європи під духовним верховенством Папи та світським патронатом німецького імператора [6, с. 137].

У другій половині XVIII ст. французький філософ Жан-Жак Руссо виступив з утопічною ідеєю «європейської федерації емансипованих народів». Його німецький колега Еммануїл Кант видав у 1795 році працю «До вічного миру», ідеї якої випередили свій час більше ніж на століття. Кант пропонував створити систему публічного права, заснованого на принципі громадянства. Визначені ним принципи міжнародного права мали б стати гарантією мирного співіснування держав. Розвиток старого світу, згідно з Кантом, у майбутньому передбачав створення загальноєвропейської конфедерації і згодом до появи Сполучених штатів Європи на федеративній основі

(державами-членами мали б стати республіки вільних громадян; постійні армії скасовуються; запроваджується принцип невтручання у внутрішню політику членів федерації) [8, с. 321]. Пізніше до цієї ідеї Канта (а також під впливом ідей Великої Французької революції) зверталися також Йоганн Готтліб Фіхте, Фрідріх Шлегель.

Початок XIX ст., що ознаменувався спробою французького імператора Наполеона I завоювати європейський континент, приніс ряд «європейських проєктів». Представник консервативного напрямку Рене Шатобріан вбачав «єдине вірогідне майбутнє Європи у поверненні до старого режиму» та до «традиційної рівноваги сил великих держав». Зі своїм амбіційним проєктом виступив граф Анрі де Сен-Сімон, який в часи діяльності Віденського конгресу висунув ідею створення т. зв. Великого парламенту (у праці «Про реорганізацію європейського суспільства, або про неможливість об'єднання народів Європи в єдиний політичний організм при збереженні незалежності кожного народу»). Цей Великий парламент, згідно з Сен-Сімоном, необхідно організувати після неминучого повалення абсолютизму та створення національних парламентів в усіх країнах Європи. Великий парламент мав би «стояти над усіма національними владами», причому його компетенція у загальноєвропейських справах має бути точно визначена. Одним з головних завдань Великого парламенту мало бути створення континентальної господарської інфраструктури (в тому числі торгівельно-транспортної) [7, с. 184]. Кінцевою метою проєкту Сен-Сімона, так само як і у його попередників, було збереження європейського миру.

Серед інших мислителів XIX ст., які в тій чи іншій формі торкалися «європейської ідеї», можна назвати Конрада Фрідріха фон Шмідт-Фіселдека, котрий прикладом для старого континенту вважав динамічний розвиток республіки за Атлантичним океаном; він передбачав «чорне майбутнє» для Європи, якщо вона не досягне єдності. Слід теж згадати Джузеппе Мадзіні, активного члена організації Молода Італія (1831) і Молода Європа (1834), та його план створення Сполучених штатів Європи (памфлет «Святий Алеанза народів», 1849 р.). А також ряд інших: Людвіг Бьорне (проєкт об'єднання Франції та Німеччини), Жюль Мішле (тези про «європейську владу» демократичного суспільства, збагаченого «найкращими рисами» кожного народу чи держави); Юлій Фрьобель (проєкт об'єднання всієї Європи, за винятком Росії, в єдину політичну і господарську систему); Костянтин Франц (план загальноєвропейської конфедерації на чолі з Великою Британією та проєкт «Середньоевропейського Союзу» – *Mitteleuropäischer Bund*).

Інтеграція європейського континенту у XIX ст. успішно просувалася насамперед у економічній сфе-

рі. Ідеологами об'єднання Європи на базі господарської інтеграції виступали представники німецької політичної, економічної та філософської думки. До них, зокрема, можна віднести таких: Йоганн Готтліб Фіхте, обґрунтовуючи ідеал економічно незалежної держави і переваги економічної автаркії, брав до уваги можливість запровадження міжнародної грошової одиниці; Карл Фрідріх Небеніус сформулював основні принципи спільного економічного простору німецьких держав і висловив можливість створення митного союзу цих держав; Фрідріх Ліст писав про «економіку великого простору» та про значні переваги існування великих економічних утворень [4, с. 142]. Ці концепції німецьких мислителів склали теоретичне підґрунтя створенню у 1834 році Німецького митного союзу, успішна діяльність якого стала імпульсом до подальших дій у напрямку поглиблення господарсько-економічної співпраці європейських держав.

Із 40-их років XIX ст. до початку XX ст. подібну тематику досліджували: Карл Людвіг фон Брук (план середньоевропейського митного союзу, валютного союзу та середньоевропейської федерації), Шандор Матлекович (середньоевропейська митна унія), Карл Альфред Йенч (проєкт англо-німецької співпраці), Густав Шмоллер (кооперація Німеччини, Австро-Угорщини, Італії і Франції та створення ефективного економічного об'єднання цих держав), Фрідріх Рагцель (тези про політичні взаємозв'язки Німеччини, Австро-Угорщини та Італії), а також Чарлі Макай, котрий один з перших вжив термін «Сполучені штати Європи» як аналогію зі Сполученими штатами Америки [10, с. 148].

З перших років XX ст. і до початку Першої світової війни починається новий етап розвитку ідеї європейської інтеграції. У 1909 р. в Лондоні з ініціативи англійського промисловця німецького походження Макса Вехтера відбувся міжнародний конгрес, учасники якого вели дискусію про можливість створення Європейської федерації. З подібними ідеями виступали, наприклад, німецький пацифіст Альфред Фрід, який пропагував європейську культурну (а згодом і політичну) єдність [6, с. 224]. Загалом позитивне ставлення політиків до таких ідей означало, що ці пропозиції не можуть залишатися лише на папері – хоча б у довгостроковій перспективі.

Висновки

Процес європейської інтеграції є унікальним феноменом системи міжнародних відносин. Його вивченням займався і займаються багато дослідників як у сфері міжнародних відносин, так і інших наук, а саме економіки, соціології, політології та ін. Безумовно, що інтеграція є складним, комплексним явищем, її розвиток визначає велику кількість чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх. Її прояви ба-

гатогранні і мають величезне значення для усієї системи в цілому. Тому в міру розвитку інтеграційних процесів дослідниками розроблялися теорії, концепції і моделі, що спрощують розуміння тих процесів,

які знаходили своє вираження в становленні і еволюції європейської інтеграції, які дають можливість спрогнозувати більшою чи меншою мірою майбутнє європейської інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Барановский В. Г. Политическая интеграция в Западной Европе: Некоторые вопросы теории и практики. – М., 1983. – 264 с.
2. Западноевропейская интеграция: Политические аспекты / Ю. В. Шишков, Д. Е. Мельников, И. Г. Барановский. – М., 1985. – 335 с.
3. Западноевропейская интеграция: проекты и реальность / редкол.: В. Б. Княжинский (отв. ред.) и др. – М., 1986. – 208 с.
4. Картунов О. Західні теорії економічної та політичної інтеграції: спроби стислого аналізу // Зовнішня торгівля. – 1999. – № 3-4. – С. 140-143.
5. Проді Р. Задум об'єднаної Європи. – К., 2002. – 140 с.
6. Baldwin R. E. Towards an integrated Europe. – London, 1994. – 234 p.
7. Chrysochoou D. N. Theorizing European integration. – London, 2001. – 224 p.
8. Federalism and federation in Western Europe / ed. M. Burgess. – Beckenham, 1986. – 398 p.
9. Goněc V. Evropská idea. Idea mírové, kooperující a sjednocující se Evropy I. (Do roku 1938) – Brno, 2000. – 318 s.
10. Holland M. European community integration. – London, 1993. – 253 p.